

MIRCEA

ELIADE

Făurari și alchimiști

HUMANITAS

FĂURARI ȘI ALCHIMIȘTI

Lucrare publicată cu sprijinul
**MINISTERULUI FRANCEZ AL CULTURII
ȘI COMUNICĂRII**

MIRCEA ELIADE (București, 28 februarie 1907 — Chicago, 22 aprilie 1986) a făcut studii de filozofie la București, încheiate cu o teză despre filozofia Renașterii (1928) și la Calcutta, India (decembrie 1928 — decembrie 1931). Își susține doctoratul în filozofie, la București, cu o lucrare asupra gândirii și practicilor *yoga* (1933). Între anii 1933 și 1940, simultan cu o intensă activitate teoretică, beletristică și publicistică, ține cursuri de filozofie și de istoria religiilor la Universitatea din București. În timpul războiului, este atașat cultural al ambasadei României la Londra (1940 — 1941) și al legației române de la Lisabona (1941 — 1945).

Din 1945 se stabilește la Paris, unde predă istoria religiilor, întâi la École Pratique des Hautes Études (până în 1948), apoi la Sorbona. Invitat în S.U.A., după un an de cursuri ținute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lectures“ (1956 — 1957), acceptă postul de profesor titular și de coordonator al Catedrei de istoria religiilor (din 1985, Catedra „Mircea Eliade“) a Universității din Chicago.

Cronologia operei științifice și filozofice (prima ediție a volumelor): *Solilocvii* (1932); *Oceanografie* (1934); *Alchimia asiatică* (1935); *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne* (1936); *Cosmologie și alchimie babiloniană* (1937); *Fragmentarium* (1939); *Mitul reintegrării* (1942); *Salazar și revoluția în Portugalia* (1942); *Insula lui Euthanasius* (1943); *Comentarii la legenda Meșterului Manole* (1943); *Os Romenos, Latinos Do Oriente* (1943); *Techniques du Yoga* (1948); *Traité d'Histoire des Religions* (1949); *Le Mythe de l'Éternel Retour* (1949); *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* (1951); *Images et symboles* (1952); *Le Yoga. Immortalité et liberté* (1954); *Forgerons et alchimistes* (1956); *Das Heilige und das Profane*, 1957 (*Le Sacré et le profane*, 1965); *Mythes, rêves et mystères* (1975); *Birth and Rebirth*, 1958 (*Naissances mystiques*, 1959); *Méphistophélès et l'Androgyne* (1962); *Patañjali et le Yoga* (1962); *Aspects du mythe* (1963); *From Primitives to Zen* (1967); *The Quest*, 1969 (*La Nostalgie des origines*, 1970); *De Zalmoxis à Gengis-Khan* (1970); *Religions australiennes* (1972); *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions* (1976); *Histoire des croyances et des idées religieuses I–III* (1976 — 1983); *Briser le toit de la maison* (1986).

MIRCEA ELIADE

FĂURARI
ȘI
ALCHIMIȘTI

Traducere din franceză de
MARIA și CEZAR IVĂNESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

MIRCEA ELIADE
FORGERONS ET ALCHEMISTES

© Flammarion, 1977

© Humanitas, 1996, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-28-0670-2

In memoriam

SIR PRAPHULLA CHANDRA RAY,
EDMUND VON LIPPMANN,
ALDO MIELI.

Cuvînt înainte

Prima parte a dipticului din care este format acest mic studiu prezintă un grup de mituri, rituri și simboluri specifice meseriilor de miner, de metalurgist, de făurar, privite din punctul de vedere al unui istoric al religiilor. Cercetările și concluziile istoricilor tehnicilor și științelor ne-au fost prețioase, mărturisim, dar scopul nostru este altul. Am încercat să înțelegem comportamentul omului din societățile arhaice față de Materie, să urmărim aventurile spirituale în care acesta s-a angajat din clipa în care și-a descoperit puterea de a schimba modul de a fi al Substanțelor. Ar fi trebuit să studiem, în chip deosebit, experiența demiurgică a olarului primordial, cel dintîi care a modificat starea Materiei. Dar amintirea mitologică a acestei experiențe n-a lăsat aproape nici o urmă. Am reținut deci, ca punct de plecare, studiul raporturilor omului arhaic cu substanțele minerale și, îndeosebi, comportamentul ritual de miner, metalurgist și făurar.

Să ne înțelegem bine: nu vă așteptați să găsiți aici o istorie culturală a metalurgiei, care să analizeze căile de răspîndire a metalurgiei în întreaga lume, plecînd din centrele ei cele mai vechi, să claseze valurile de cultură care au propagat-o și să descrie mitologiile metalurgiste care o însoțeau. O asemenea istorie, chiar dacă ar fi posibilă, ar necesita cîteva mii de pagini. Și

e, de altfel, îndoielnic că ea ar putea fi scrisă. Abia dacă am început să aflăm câte ceva despre istoria culturală și mitologiile metalurgiei africane; nu știm decât puține lucruri despre ritualurile metalurgice indoneziene și siberiene — și tocmai aici se găsesc principalele surse ale miturilor, riturilor și simbolurilor legate de metale. În ceea ce privește istoria universală a difuzării tehnicilor metalurgice, aceasta prezintă încă serioase lacune.

Fără îndoială, n-am neglijat, de fiecare dată când a fost cu putință, contextul istoric-cultural al diferitelor complexe metalurgice, dar ne-am străduit mai ales să pătrundem în universul lor mental. Substanțele minerale participă la sacralitatea Pământului-Mamă. Vom întîlni foarte devreme ideea că mineralele „cresc“, nici mai mult nici mai puțin, ca niște embrioni, în pîntecul pământului. Metalurgia dobîndește astfel un caracter obstetric. Minerul și metalurgistul intervin în dezvoltarea embriologiei subterane: grăbesc ritmurile de creștere ale mineralelor, colaborează la „opera“ Naturii, o ajută să „nască mai repede“. Pe scurt, prin tehnicile sale, omul se substituie încetul cu încetul Timpului, Munca lui înlocuiește lucrarea Timpului.

A colabora cu Natura, a o ajuta să producă într-un *tempo* din ce în ce mai rapid, a schimba modalitățile materiei — credem că aici am decelat una din sursele ideologiei alchimice. Firește, nu pretindem că ar exista o continuitate perfectă între universul mental al minerului, metalurgistului, făurarului și cel al alchimistului — cu toate că ritualurile inițiatice și misterele făurarilor chinezi fac foarte probabil parte integrantă din tradițiile moștenite mai tîrziu de daoism și alchimia chineză. Dar ceea ce îi apropie pe topitor, făurar

și alchimist este faptul că toți trei revendică o experiență magico-religioasă specifică în raport cu substanța; această experiență este monopolul lor, iar secretul se transmite prin rituri de inițiere ale meserilor; toți trei lucrează asupra unei Materii pe care o consideră vie și sacră, munca lor avînd drept scop transformarea Materiei, „perfecționarea“, „transmutarea“ ei. Aceste formule prea sumare vor fi precizate și corectate la timpul potrivit. Dar, repetăm, asemenea comportamente rituale privitoare la materie implică, sub o formă sau alta, intervenția omului în ritmul temporal propriu Substanțelor minerale „vii“. Aici se află punctul de contact între artizanul metalurgist al societăților arhaice și alchimist.

Ideologia și tehnicile alchimiei constituie tema esențială a celei de a doua părți a dipticului nostru. Dacă am insistat asupra alchimiilor chineză și indiană, am făcut-o pentru că ele sînt mai puțin cunoscute, dar și pentru că prezintă într-o formă mai clară acel caracter de tehnică experimentală și „mistică“ în același timp. Dar trebuie s-o spunem din capul locului: alchimia n-a fost la origine o știință empirică, o chimie embrionară; ea n-a devenit astfel decît mai tîrziu, cînd universul ei mental propriu și-a pierdut, pentru majoritatea experimentatorilor, validitatea și rațiunea de a fi. Istoria științelor nu recunoaște o ruptură absolută între alchimie și chimie: și una și cealaltă lucrează cu aceleași substanțe minerale, utilizează aceleași aparate și, în general, fac aceleași experiențe. În măsura în care se recunoaște validitatea cercetărilor asupra „originii“ tehnicilor și a științelor, perspectiva istoricului chimiei este perfect justificată: chimia s-a născut din alchimie; mai exact: s-a născut din descompunerea

ideologiei alchimiei. Dar, în viziunea unei istorii a spiritului, procesul se prezintă altfel: alchimia se erija în *știință sacră*, în timp ce chimia s-a constituit după vederea Substanțelor de sacralitate. Or, între planul sacralului și planul experienței profane există în mod necesar o ruptură.

Un exemplu ne va face să realizăm mai bine diferența. „Originea“ dramei (a tragediei grecești ca și a scenariilor dramatice din Orientul Apropiat antic și Europa) se lasă descoperită în anumite ritualuri sezoniere, desfășurând secvența următoare: lupta între două principii antagonice (Viața și Moartea, Dumnezeu și Dragonul etc.), patimile unui zeu, bocetul care-i însoțește „moartea“ și bucuria care-i salută „învierea“. Gilbert Murray a reușit chiar să demonstreze că structura anumitor tragedii ale lui Euripide (nu numai *Bacantele*, ci și *Hipolit* și *Andromaca*) conserva încă schema unor vechi scenarii rituale. Dacă e adevărat că drama derivă din asemenea scenarii rituale, că ea s-a constituit ca fenomen autonom utilizând materia ritului sezonier, sîntem îndreptățiți să vorbim despre „originile“ sacre ale teatrului profan. Dar diferența calitativă între cele două categorii de fapte nu este mai puțin evidentă: scenariul ritual aparține economiei sacralului, declanșînd experiențe religioase și angajînd „salvarea“ comunității considerate în întregul ei; drama profană, după ce și-a definit propriul univers spiritual și sistemul de valori, provoacă experiențe de o cu totul altă natură (emoțiile „estetice“), urmărind un ideal de perfecțiune formală, absolut străin valorilor experienței religioase. Există deci o ruptură între cele două planuri, chiar dacă, de-a lungul multor secole, teatrul s-a menținut într-o atmosferă sacră. Nu

putem decît constata distanța incomensurabilă între cel care participă religios la misterul sacru al unei liturghii și cel care se bucură ca un estetik de frumusețea spectaculară și acompaniamentul lui muzical.

În mod sigur, operațiile alchimice nu erau simbolice: erau operații materiale, practicate în laboratoare, urmărind însă un alt scop decît chimia. Chimistul practică observația exactă a fenomenelor fizico-chimice și experiențe sistematice pentru a pătrunde structura materiei — alchimistul este preocupat de „pățimirea“, „moartea“ și „nunta“ substanțelor cerute de transmutația materiei (Piatra Filozofală) și a vieții umane (*Elixir Vitae*). C. G. Jung a demonstrat că simbolismul proceselor alchimice se reactualizează în anumite vise și fabulații ale unor subiecți care ignoră total alchimia; observațiile sale nu interesează numai psihologia profunzimilor: ele confirmă indirect funcția soteriologică, funcție constitutivă a alchimiei, după cum se pare.

Ar fi imprudent să judecăm originalitatea alchimiei prin implicarea ei în originea și triumful chimiei. Din punctul de vedere al alchimistului, chimia era o „cădere“, chiar prin faptul că reprezenta secularizarea unei științe sacre. Nu vom întreprinde aici o paradoxală apologie a alchimiei: ar însemna să ne conformăm celor mai elementare metode ale istoriei culturii și nimic mai mult. Nu există decît un mijloc dacă vrem să înțelegem un fenomen cultural străin conjuncturii ideologice actuale: să-i descoperim „centrul“, să ne instalăm în el pentru a accede de aici la toate valorile pe care le impune. Plasându-ne în perspectiva alchimistului vom reuși să înțelegem mai bine universul alchimiei și să-i măsurăm originalitatea.

Același demers metodologic se impune pentru toate fenomenele exotice sau arhaice: înainte de a le judeca, este important să le înțelegem bine, să le asimilăm ideologia, oricare ar fi mijloacele lor de expresie: mituri, simboluri, ritualuri, comportamente sociale...

Printr-un ciudat complex de inferioritate al culturii europene, a vorbi în „termeni onorabili“ despre o cultură arhaică, a prezenta coerența ideologică, noblețea umanismului ei, evitînd să insiști asupra acelor părți secundare sau aberante ale ideologiei, economiei și igienei sale înseamnă a risca să fii suspectat de eschivare sau chiar de obscurantism. Complexul de inferioritate este, istoric vorbind, de înțeles. De aproape două secole, spiritul științific european depune un efort fără precedent pentru a explica lumea, cu scopul de a o cuceri și de a o transforma. În plan ideologic, triumful spiritului științific s-a tradus nu numai prin credința într-un progres infinit, dar și prin certitudinea că, în mod sigur, cu cît ești „mai modern“ cu atît ești mai aproape de adevărul absolut și participi mai deplin la demnitatea umană. Or, de cîtva timp, cercetările orientaliștilor și etnologilor au demonstrat că existau, că mai există încă, societăți și civilizații de o remarcabilă valoare care, deși nu-și revendică vreun merit științific (în sensul modern al termenului), nici vreo predispoziție deosebită pentru creații industriale, elaborează totuși sisteme metafizice, morale și chiar economice perfect valabile. Este însă firesc ca o cultură ca a noastră, angajată eroic pe o cale considerată nu numai cea mai bună, dar și singura demnă de un om inteligent și cinstit, o cultură care, pentru a hrăni uriașul efort intelectual cerut de progresul științei și al industriei, a fost obligată să sacrifice partea cea mai

bună a sufletului ei — este firesc ca o asemenea cultură să devină excesiv de geloasă pe propriile ei valori, iar reprezentanții ei cei mai calificați să privească cu suspiciune orice încercare de validare a creațiilor altor culturi exotice sau primitive. *Realitatea* și măreția unor asemenea valori culturale excentrice sînt susceptibile de a isca îndoiala în mințile reprezentanților civilizației europene: aceștia pot ajunge să se întrebe dacă opera lor, prin chiar faptul că s-ar putea să nu fie considerată culmea spirituală a umanității și *singura* posibilă în secolul al XX-lea, merită eforturile și sacrificiile pe care le-a cerut.

Dar acest complex de inferioritate e acum pe cale de a fi depășit prin cursul însuși al Istoriei. Astfel, putem spera că, așa cum civilizațiile extraeuropene au început să fie studiate și înțelese din interiorul propriei lor viziuni, tot așa anumite momente ale istoriei spirituale europene, apropiate mai degrabă de culturile tradiționale și despărțite ferm de tot ceea ce a creat Occidentul după triumful spiritului științific, nu vor mai fi judecate cu prejudecățile polemice ale secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Alchimia face parte din aceste creații ale spiritului preștiințific, iar istoriograful și-ar asuma un mare risc prezentînd-o ca pe o etapă rudimentară a chimiei, adică, într-un cuvînt, ca pe o știință profană. Perspectiva era viciată prin faptul că istoriograful, doritor să dezvăluie cît mai amplu rudimentele de observație și experiment atestate în operele alchimice, acorda o importanță exagerată anumitor texte care trădau un început de spirit științific, neglijînd sau chiar ignorînd alte texte care, în perspectivă alchimică, erau vizibil mai prețioase. Cu alte cuvinte, valorizarea scrierilor alchimice ținea mai puțin cont de universul

teoretic la care ele participau decît de scara de valori proprie istoriografului chimist din secolul al XIX-lea sau al XX-lea, adică, în ultimă instanță, proprie universului științei experimentale.

Am dedicat acest studiu memoriei celor trei mari istorici ai științei: Sir Praphulla Chandra Ray, Edmund von Lippmann și Aldo Mieli care, între 1925 și 1932, ne-au încurajat și ne-au călăuzit cercetările. Două studii mici publicate în limba română, *Alchimia asiatică* (București, 1935) și *Cosmologie și alchimie babiloniană* (București, 1937) prezentau deja esențialul dosarului despre alchimiile indiene, chineze și babiloniene. Cîteva fragmente din primul studiu au fost traduse în franceză și publicate într-o monografie despre Yoga (cf. *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne*, Paris-București, 1936, pp. 254–275; să cercetăm apoi *Yoga. Immortalité et liberté*, Paris 1954, pp. 274–291); o parte, remaniată și augmentată, din *Cosmologie și alchimie babiloniană*, a fost publicată în engleză, în 1938, sub titlul *Metallurgy, Magic and Alchemy* (= *Zalmoxis*, I, pp. 85–129 și, separat, în primul dintre *Cahiers de Zalmoxis*). Am reluat în lucrarea de față majoritatea materialelor folosite deja în studiile precedente, ținînd însă cont de lucrările apărute începînd cu anul 1937, mai ales de traduceri din textele alchimice chineze, de articolele din revista *Ambix* și de lucrările profesorului Jung. Am adăugat cîteva capitole și am rescris aproape în întregime cartea pentru a o adapta opiniilor noastre actuale asupra subiectului. Pentru a-l face accesibil, am redus la minimum referințele din josul paginii. Bibliografiile esențiale, stadiul problemelor și, în general, discuțiile asupra

anumitor aspecte mai speciale au fost grupate la sfârșitul lucrării sub forma unor scurte appendice.

Am putut duce la bun sfârșit acest studiu grație unei burse de cercetări oferite de Bollingen Foundation, New York: Trustului Fundației îi datorăm toată recunoștința noastră. Sîntem de asemenea îndatorați prietenei noastre, domna Olga Froebe-Kapteyn, care cu multă amabilitate ne-a pus la dispoziție bogatele colecții din *Archiv für Symbolforschung*, fondată de ea la Ascona, și, de asemenea, prietenilor noștri dr Henri Hunwald, Marcel Leibovici și Nicolas Morcovescou. Toți ne-au înlesnit cercetările și au contribuit la completarea documentației: îi rog aici să primească cele mai sincere mulțumiri. Grație prieteniei dr René Laforgue și a Deliei Laforgue, a dr Roger Godel și a Alicei Godel, am putut lucra în casele lor din Paris și Val d'Or. Avem marea plăcere de a le exprima tuturor gratitudinea noastră. În sfârșit, dragul nostru prieten, dr Jean Gouillard, a avut încă o dată amabilitatea de a citi și corecta manuscrisul francez al acestei cărți; nu găsim cuvinte pentru a-i exprima recunoștința noastră pentru truda considerabilă pe care o consacră, de atîția ani, corectării și ameliorării textelor noastre. Lui i se datorește, în mare parte, faptul că lucrările noastre au putut să apară în franceză.

Val d'Or, ianuarie 1956

Post-scriptum la ediția a doua

De mult timp doream să revedem și să actualizăm această carte. Dar un autor nu este întotdeauna stăpîn pe opera lui. În lipsă de ceva mai bun, ne-am mulțumit să completăm informația și să analizăm bibliografia recentă în mai multe studii (cf. *History of Religions*, VIII, 1968, pp. 74–88; X, 1970, pp. 178–182; „The Myth of Alchemy“, în curs de apariție) și în două Seminarii ținute la Universitatea din Chicago în 1970 și 1975. Rezultatele acestor cercetări au fost integrate în prezenta ediție.

Cu toate că n-am abordat subiectul din perspectiva istoriei tehnicilor și științelor, un mare număr de specialiști ne-au apreciat favorabil demersul. Satisfacția noastră este cu atît mai mare cu cît este vorba de savanți cu preocupări diferite: istorici ai vechii chimii, R. P. Multhauf și A. G. Debus, istorici ai științei chineze, J. Needham și N. Sivin, un istoric al alchimiei și farmaciei occidentale, W. Schneider, un istoric al științei islamice, S. H. Nasr și un specialist în pansofie, W. E. Peuckert.

Universitatea din Chicago, noiembrie 1976

METEORIȚI ȘI METALURGIE

Meteoritiții nu puteau trece fără să lase o puternică impresie: veniți „de sus“, din Cer, aceștia participau la sacralitatea celestă. La un moment dat, în anumite culturi, cerul a fost imaginat ca fiind de piatră.¹ În zilele noastre încă, australienii cred că bolta e făcută din cristal de stîncă sau că tronul zeului uranian e construit din cuarț. Considerate fragmente desprinse din tronul celest, cristalele de stîncă jucau un rol esențial în inițierile șamanice, la negrițoșii din Malacca, în America de Nord etc.² Aceste „pietre de lumină“, cum le considerau daiakii, oameni ai mării din Sarawak, reflectau tot ceea ce se întîmpla pe pămînt; ele revelau șamanului tot ceea ce făcea sufletul bolnavului și locul unde acesta se ascundea. Mai trebuie să amintim că șamanul era cel care „vedea“ pentru că el dispunea de o vedere supranaturală: el „vedea“ departe la fel de bine în spațiu ca și în timp; percepea ceea ce rămînea invizibil profanilor („sufletul“, spiritele, zeii). În timpul inițierii, viitorul șaman era îndopat cu cristale de cuarț. Cu alte cuvinte, capacitățile sale vizionare și

¹ Se vor găsi cîteva indicații la sfîrșitul cărții, în Nota A, unde am grupat esențialul bibliografiei privitoare la meteoriți și începuturile metalurgiei.

² A se vedea materialele și discuțiile acestui complex mitico-ritual în cartea noastră *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, pp. 135 și urm.

„știința“ îi veneau, cel puțin în parte, din mistica solidarizare cu Cerul.³

Să reținem această primă valorizare religioasă a aeroliților: aceștia cad pe pământ încărcăți de sacralitate celestă și, prin urmare, reprezintă Cerul. De aici s-a născut, foarte probabil, cultul atîtor meteoriți sau chiar identificarea lor cu o divinitate: oamenii vedeau în ei „forma dintii“, manifestarea imediată a divinității. *Palladion*-ul de la Troia era considerat ca venit din cer, iar autorii antici recunoșteau în el statuia zeiței Atena. Se acordă o origine celestă statuii Artemidei din Efes precum și conului lui Elagabal de la Emesa (Herodian, V, 3, 5). În Frigia, meteoritul Pessinonte era venerat ca o imagine a Cybelei și, în urma unei profetii a oracolului de la Delphi, a fost transportat la Roma, la puțin timp după cel de al doilea război punic. Un bloc de piatră dură, reprezentarea cea mai veche a lui Eros, se învecinează, la Thespieae, cu imaginea zeului sculptat de Praxiteles (Pausanias, IX, 27, i). Se pot găsi ușor și alte exemple (cel mai cunoscut fiind *Ka'aba* de la Mecca). Este remarcabil că un anumit număr de meteoriți sînt asociați zeitelor, mai ales zeitelor fertilității (de tip Cybela). Avem de a face în acest caz cu un transfer de sacralitate: originea uraniană este uitată în favoarea ideii religioase de *petra genitrix*; asupra motivului fertilității pietrelor ne vom opri puțin mai departe.

Esența uraniană și deci masculină a meteoriților nu este însă mai puțin incontestabilă, căci anumite silexuri și unelte neolitice au fost numite de oameni în epoci

³ Vom vedea mai departe că, la un alt nivel cultural, nu cristalul de stîncă, ci metalul conferă șamanului virtuțile sale. În timpul inițierii, oasele șamanului siberian sînt legate în fiare și chiar i se confecționează oase de fier (cf. p. 69).

mai târzii „piatră fulgerată“, „dinte fulgerat“ sau „toporul lui Dumnezeu“ (*God's axes*): locurile în care se aflau erau considerate a fi fost lovite de fulger.⁴ Fulgerul este arma zeului cerului. Când acesta a fost înlocuit cu zeul furtunii, fulgerul a devenit semnul hierogamiei între zeul uraganului și zeița Pământ. Așa se explică numărul mare de topoare duble pe care le întâlnim prin prăpăstiile și peșterile Cretei. Asemenea fulgerului și meteorităilor, topoarele „crăpau“ Pământul: ele simbolizau altădată unirea Cerului cu Pământul. Delphes, cea mai cunoscută dintre prăpăstiile Greciei antice, își datorește numele acestei imagini mitice: *delphi* înseamnă, într-adevăr, organul generator feminin. Cum vom vedea mai departe, un număr de alte simboluri asimilau Pământul unei femei. Dar omologarea avea o valoare exemplară, prioritatea revenea deci Cosmosului: Platon amintește în *Menex* (238 a) că femeia imita pământul concepînd, și nu invers.

„Primitivii“ lucrau fierul meteoritic cu mult timp înainte de a învăța să folosească minereurile fieroase de suprafață.⁵ Se știe, pe de altă parte, că înainte de a descoperi fuziunea, popoarele preistorice tratau anumite minereuri ca piatra, adică le considerau materiale brute pentru fabricarea uneltelor litice. O tehnică similară era aplicată pînă într-o epocă foarte recentă de anumite popoare care nu cunoșteau metalurgia: lucrau

⁴ Cf. cîteva indicații bibliografice în Nota A.

⁵ Cf. G. F. Zimmer, „The Use of Meteoric Iron by Primitive Man“, *Journal of the Iron and Steel Institute*, 1916, pp. 306 și urm. Discuția cu privire la întrebuințarea fierului meteoritic de către primitivi și popoarele antice, începută în 1907 în *Zeitschrift für Ethnologie* și continuată cîteva ani, a fost rezumată de Montelius, *Prähistorische Zeitung*, 1913, pp. 289 și urm. Cf. R. J. Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, Leiden, 1950, pp. 401 și urm.

fierul meteoritic cu ciocanul de silex, fasonînd obiectele ale căror forme reproduceau punct cu punct modelele litice. Astfel, eschimoșii din Groenlanda își fabricau cuțitele din fierul meteoritic.⁶ Cînd Cortez i-a întrebat pe șefii azteci de unde-și procurau cuțitele, aceștia i-au arătat cerul.⁷ Asemenea maiiașilor din Yucatan și incașilor din Peru, aztecii foloseau numai fierul meteoritic. Ei nu cunoșteau fuziunea minereurilor. Arheologii n-au descoperit nici o urmă de fier terestru în zăcămintele preistorice din Lumea Nouă.⁸ Metalurgia propriu-zisă a Americii meridionale și centrale era, foarte probabil, de origine asiatică: ultimele cercetări tind s-o lege de cultura sud-chineză a Epocii Chu (medie și tîrzie, secolele VIII–IV înainte de Cristos); ea ar fi deci, pe scurt, de origine danubiană pentru că metalurgia danubiană s-a răspîndit în secolele IX–VIII înainte de Cristos prin Caucaz, pînă în China.⁹

Popoarele Antichității orientale au împărtășit foarte probabil idei analoage. Cuvîntul sumerian AN-BAR, cea mai veche vocabulă desemnînd fierul, este alcătuit din semnele pictografice „cer“ și „foc“. Cuvîntul e tradus în general prin „metal ceresc“ sau „metal-stea“. Campbell Thompson îl traduce prin „fulger ceresc (al meteoritului)“. Etimologia celuiilalt nume mesopotamian al fierului, asirianul *parzillu*, rămîne controversată. Anumiți savanți îl derivă din sumerianul BAR. GAL, „marele metal“¹⁰, dar majoritatea îl bănuiesc de origine asiatică, din cauza terminației în *-ill*

⁶ Richard Andree, *Die Metalle bei den Naturvölkern*, pp. 129–131.

⁷ T. A. Rickard, *Man and Metals*, vol. I, pp. 148–149.

⁸ R. G. Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, p. 401.

⁹ R. Heine-Geldern, *Die asiatische Herkunft der südamerikanischen Metalltechnik*, *Peideuma*, V, 1954, spec. pp. 415–416.

¹⁰ Cf. p. IX, Axel W. Persson, „Eisen und Eisenbereitung in ältester Zeit“, p. 113.

(Forbes, p. 463, Bork și Gaertz au propus o origine caucasiană; a se vedea Forbes, *ibid.*).¹¹

Nu vom aborda aici problema, foarte complexă, a metalurgiei fierului în Egiptul antic. Vreme îndelungată, egiptenii n-au cunoscut decît fierul meteoritic. Fierul zăcămintelor nu pare să fi fost utilizat în Egipt înaintea celei de a XVIII-a dinastii și a Noului Imperiu (Forbes, p. 429). Este adevărat că s-au găsit obiecte de fier terestru între blocurile Marii Piramide (2900 înainte de Cristos) și într-o piramidă a dinastiei a VI-a, la Abydos, dar proveniența egipteană a acestor obiecte n-a fost definitiv stabilită. Termenul *biz-n. pt.*, „fier ceresc“, sau mai exact „metal ceresc“, indică în mod clar originea meteoritică. (Este, de altfel, posibil ca termenul să fi fost mai întîi aplicat aramei; cf. Forbes, p. 428) Aceeași situație și la hitiți: un text din secolul al XIV-lea precizează că regii hitiți foloseau „fierul negru ceresc“ (Rickard, *Man and Metals*, I, p. 149). Fierul meteoritic este cunoscut în Creta din epoca minoică (2000 înainte de Cristos), și s-au găsit obiecte din fier în mormintele din Knossos.¹² Originea „celestă“ a fierului este poate atestată în vocabula grecească *sideros* care a fost pusă în legătură cu *sidus*, *-eris*, „stea“ și lituanianul *svidu*, „a străluci“, *svideti*, „strălucitor“.

Utilizarea meteoriților nu era totuși în măsură să promoveze o „vîrstă a fierului“ propriu-zisă. De-a lungul acestei vîrste, metalul a fost rar (era la fel de prețios ca aurul) și întrebuintarea lui era mai degrabă rituală.

¹¹ Pentru toate acestea și pentru începuturile metalurgiei în Egipt, a se vedea Nota A.

¹² Cf. Nota A. Dar industria fierului n-a fost niciodată importantă în Creta. Miturile și legendele grecești cu privire la lucrarea fierului în Creta se datoresc probabil confuziei între muntele cretan Ida și muntele frigian cu același nume, unde exista într-adevăr o foarte veche industrie a fierului; cf. Forbes, *op. cit.*, p. 385.

A fost necesară descoperirea fuziunii minereurilor pentru a inaugura o nouă etapă în viața omenirii, vârsta metalelor. Aceasta este una cu adevărat a fierului. Spre deosebire de metalurgia aramei și a bronzului, metalurgia fierului devine foarte repede industrială. O dată descoperit sau învățat secretul topirii magnetitului sau hematitului, nu era greu de procurat mari cantități de metal, pentru că zăcămintele erau foarte bogate și relativ ușor de exploatat. Dar tratarea minereului terestru nu semăna cu cea a fierului meteoritic și se deosebea și de fuziunea aramei sau a bronzului. Numai după descoperirea cuptoarelor și mai ales după punerea la punct a tehnicii de „întărire“ a metalului adus la punctul de roșu, fierul își câștigă poziția sa predominantă. Începuturile acestei metalurgii pe scară industrială se pot fixa în jurul anilor 1200–1000 înainte de Cristos, în munții Armeniei. De acolo secretul fuziunii se răspândește străbătând Orientul Apropiat, Mediterana și Europa Centrală, cu toate că, așa cum am văzut, fierul, fie de origine meteoritică, fie extras din zăcăminte de suprafață, a fost cunoscut începând cu mileniul al III-lea în Mesopotamia (Tell Asmar, Tell Chagar Bazar, Mari), în Asia Mică (Alaca Hüyük) și probabil chiar în Egipt (Forbes, pp. 417 și urm.). Pînă tîrziu, lucrarea fierului va rămîne credincioasă modelelor și stilurilor vârstei bronzului (tot așa cum vârsta bronzului va prelungi mai întîi morfologia stilistică a vârstei pietrei). Fierul apare sub formă de ornamente, amulete și statuete, păstrînd mult timp o valoare sacră care supraviețuiește, de altfel, la multe popoare „primitive“.

Nu ne vom ocupa de etapele metalurgiei antice, nici de influența ei de-a lungul istoriei. Scopul nostru este numai să desprindem simbolismele și complexe magico-religioase actualizate și răspîndite în vârsta metalelor, mai ales după triumful industrial al fierului.

Căci, înainte de a se impune în istoria militară și politică a umanității, „vârsta de fier“ a prilejuit creații spirituale. Cum se întâmplă adesea, simbolul, imaginea, ritualul anticipează și uneori chiar fac posibile aplicațiile utilitare ale unei descoperiri.

Înainte de a fi un mijloc de transport, carul a fost vehiculul procesiunilor rituale: el plimba simbolul Soarelui sau imaginea zeului solar. De altfel, nu s-a putut „descoperi“ carul decât după ce a fost înțeles simbolul roții solare. Înainte de a schimba fața lumii, „vârsta fierului“ a dat naștere unui mare număr de rituri, mituri și simboluri care n-au rămas fără răsunet în istoria spirituală a umanității. Așa cum am mai spus, numai după succesul industrial al fierului s-a putut vorbi de etapa metalurgică a umanității. Descoperirea și progresele ulterioare ale fuziunii fierului au revalorizat toate tehnicile metalurgice tradiționale. Metalurgia fierului terestru l-a făcut să devină apt pentru întrebuintările cotidiene.

Or, acest fapt a avut consecințe importante. Alături de sacralitatea celestă, imanentă meteoriților, ne aflăm acum în prezența sacralității telurice, la care participă minele și minereurile. Metalurgia fierului a profitat de descoperirile tehnice ale metalurgiei aramei și bronzului. Se știe că încă din neolitic (mileniile V-VI) omul folosea sporadic arama pe care o găsea la suprafața pământului, dar o trata ca pe piatră sau os, adică ignora calitățile specifice ale metalului. Abia mult mai târziu s-a început lucrarea aramei prin încălzire, dar fuziunea propriu-zisă a aramei nu datează decât din anii 4000–3500 înainte de Cristos (în perioada Al Ubeid și Uruk), și nu se poate vorbi despre o „vârstă a aramei“ cât timp nu se obțin decât mici cantități de metal.

Apariția tardivă a fierului, urmată de triumful său industrial, a influențat puternic riturile și simbolurile

metalurgice. O serie întreagă de tabuuri sau de întrebuințări magice ale fierului derivă din victoria lui și din faptul că a eliminat bronzul și arama, reprezentând alte vârste și alte metalurgii. Făurarul este înainte de toate un meșter al fierului și condiția lui de nomad — el se deplasează continuu în căutarea metalului brut și a comenzilor — îl pune în contact cu populații diferite. Făurarul este principalul agent de difuzare a mitologiilor, riturilor și misterelor metalurgice. Acest ansamblu de fapte ne introduce într-un prodigios univers spiritual pe care ne propunem să-l prezentăm în paginile care urmează.

Ar fi anevoios și în același timp imprudent să începem printr-o privire de ansamblu; să ne apropiem pas cu pas de universul metalurgiei. Vom întâlni un număr de rituri și mistere legate de concepțiile magico-religioase solidare, paralele sau chiar antagonice. Să încercăm să le enumerăm pe scurt, pentru a degaja liniile generale ale anchetei noastre. Vom prezenta o serie de documente privind funcția rituală a fierăriei, caracterul ambivalent al făurarului și raporturile existente între magie (stăpânirea focului), făurari și societățile secrete. Pe de altă parte, munca în mină și metalurgia ne orientează spre concepțiile specifice legate de Pământul-Mamă, de sexualizarea lumii minerale și a uneltelor, de solidaritatea între metalurgie, ginecologie și obstetrică. Vom începe prin expunerea unora dintre aceste concepții, pentru a înțelege mai bine universul metalurgistului și al făurarului. Cu privire la miturile despre originea metalelor, vom întâlni complexe mitico-rituale cuprinzând noțiunea de geneză prin sacrificiul sau autosacrificiul unui zeu, raporturile între mistica agricolă, metalurgie și alchimie, în sfârșit, ideile de creștere naturală, creștere precipitată și „perfectie“. Vom măsura, apoi, importanța acestor idei în constituirea alchimiei.

MITOLOGIA VÎRSTELOR DE FIER

Nu vom insista asupra sacralității fierului. Fie că este privit ca venit din cer, fie că se extrage din măruntaiele Pământului, acesta este încărcat de o putere sacră. Respectul față de metal se menține chiar și la populațiile de o înaltă cultură. Regii malaiezi păstrau pînă nu de mult un „bulgăr sacru de fier“ care făcea parte din regalitatea lor și pe care-l înconjurau cu o extraordinară „venerație amestecată cu o teroare superstițioasă“¹. Pentru „primitivii“ care nu cunoșteau prelucrarea metalelor, uneltele de fier erau încă și maienerate: populația bhil, o populație arhaică din India, făcea ofrande de fructe vîrfurilor de săgeți pe care și le procura de la triburile vecine.² Să precizăm că nu era vorba de „fetișism“, de adorarea unui obiect în sine și pentru sine, într-un cuvînt, de „superstiție“ — ci de respectul sacru privind un obiect *ciudat* care nu aparținea universului familiar, care venea din altă parte, fiind deci un semn din *lumea cealaltă*, o imagine aproximativă a transcendenței. Toate acestea sînt evidente în culturile care cunosc de foarte multă vreme întrebuințarea fierului terestru: ele mai păstrează încă amintirea fabuloasă a „metalului ceresc“, credința în puterile lui oculte.

¹ A. C. Kruyt, citat de W. Perry, *The Children of the Sun*, Londra, 1927, p. 391.

² R. Andree, *Die Metalle bei den Naturvölkern*, p. 42.

Beduinii din Sinai sînt convinși că acela care reușește să-și fabrice o spadă din fier meteoritic devine invulnerabil în luptă și convins că-și va bate toți adversarii.³ „Metalul ceresc“, fiind străin de pămînt, este deci „transcendent“, vine de „sus“: iată de ce, pentru un arab din zilele noastre, fierul este o minune, fiind capabil să facă miracole. Poate este vorba de amintirea mitologică a epocii în care oamenii nu foloseau decît fierul meteoritic. Ne aflăm și în acest caz în fața unei imagini a transcendenței: pentru că miturile păstrează amintirea acelei epoci fabuloase în care oamenii erau dotați cu virtuți și puteri extraordinare, fiind considerați ca niște semizeii. Or, există o ruptură între „acel timp“ mitic (*illud tempus*) și timpurile istorice — și orice ruptură indică, la nivelul spiritualității tradiționale, o transcendență anulată de „cădere“.

Fierul își mai păstrează încă extraordinara lui virtute magico-religioasă chiar la popoarele cu o istorie culturală destul de avansată și complexă. Pliniu scria că fierul poate fi folosit împotriva acelor *noxia medicamentata* și, de asemenea, împotriva acelor *adversus nocturnas limphationes* (*Nat. Hist.*, XXXIV, 44). Credințe similare sînt răspîndite în Turcia, Persia, India, la populația dayak etc. În 1907, J. Goldziher adunase deja un mare număr de documente privind folosirea fierului împotriva demonilor. Douăzeci de ani mai tîrziu, S. Seligmann înzecise numărul referințelor; dosarul este practic nelimitat. Mai ales cuțitul este cel care îndepărtează demonii. În nord-estul Europei, obiectele de fier apără

³ W. E. Jennings-Bramley, *The Beduins of the Sinai-Peninsula*, Palestine Exploration Fund, 1906, p. 27, citat de R. Eisler, „Das Qainzeichen“, *Le Monde oriental*, 29, 1929, pp. 48–112, spec. p. 55.

recoltele de intemperii și de deochi.⁴ Aceasta este amintirea fabuloasă a ultimei, ca dată, dintre „vîrstele metalului“, vîrsta fierului victorios a cărei mitologie, în mare parte pierdută, mai supraviețuiește încă în obiceiuri, tabuuri și „superstiții“ încă nebănuite. Dar asemenea făurarilor, fierul își păstrează caracterul ambivalent: el poate încarna și spiritul diabolic. În foarte multe locuri, persistă amintirea obscură că fierul nu reprezintă numai o victorie prin civilizație (adică prin agricultură), ci este victorios și prin război. Triumful militar va fi omologat uneori cu triumful demoniac. Pentru populația wa chagga, fierul conține în sine o forță magică, dușmană vieții și păcii.⁵

Uneltele făurarului participă și ele la sacralitate. Barosul, foalele, nicovala se revelează ca ființe animate și miraculoase: li se atribuie puterea, prin forța lor magico-religioasă, de a opera fără ajutorul făurarului. Făurarul din Togo vorbește, amintind de uneltele sale, de „baros și familia lui“. În Angola, barosul este venerat pentru că el făurește instrumentele necesare agriculturii: este tratat ca un prinț și răsfățat ca un copil. Populația ogowe, care nu cunoaște fierul și deci nu-l prelucrează, adoră foalele făurarilor din triburile învecinate. Populațiile mossengere și ba sakate cred că demnitatea meșterului-făurar se concentrează în foale.⁶ În privința cuptoarelor, construcția acestora este înconjurată de mistere, constituind un ritual propriu-zis. (A se vedea mai departe, pp. 58 și urm.)

⁴ Pentru rolul fierului în magie, agricultură, medicină populară etc., a se vedea câteva indicații în Nota B.

⁵ Walter Cline, *Mining and Metallurgy in Negro Africa*, Paris, 1937, p. 117.

⁶ R. Andree, *op. cit.*, p. 42; W. Cline, *Mining and Metallurgy in Negro Africa*, p. 124; R. J. Forbes, *Metallurgy in Antiquity*, p. 83.

Toate aceste credințe nu se opresc numai la puterea sacră a metalelor, ele se extind și la magia instrumentelor. Arta de a face unelte este de esență supraumană, fie divină, fie demoniacă (făurarul fabrică și arme ucigașe). Resturi de vechi mitologii din epocile litice s-au adăugat, integrându-se, mitologiei metalelor. Unealta de piatră, boxul erau încărcate de o forță misterioasă: loveau, răneau, făceau țandări, scoteau scînteii – exact ca trăznetul. Magia ambivalentă a armelor de piatră, ucigașe sau binefăcătoare, asemenea trăznetului, s-a transmis, amplificată, noilor instrumente fabricate din metal. Barosul, moștenitorul toporului din timpurile litice, devine însemnul zeilor puternici, al zeilor furtunii. Înțelegem acum de ce zeii furtunii și ai fecundității agrare sînt uneori imaginați ca niște zei făurari. Populația t'u-jen din Kuang-si sacrifică zeului Däntsien San capre pentru că acesta le folosește capetele drept nicovale. În timpul furtunilor, Däntsien San își lucrează fierul între coarneau animalului sacrificat; fulgerele și grindina înstelată cad pe pămînt alungînd demonii. Zeul, în calitatea lui de făurar, îi apără pe oameni și recoltele lor. Däntsien San este un zeu al furtunii, corespunzător tibetanului *dam-can*, deci lui rDorje-legs(pa) care călărea o capră, părăind să fie o veche divinitate benefică. Or, rDorje-legs(pa) este un zeu-făurar; cultul lui este în legătură cu furtuna, agricultura și capra⁷; o situație asemănătoare se întîlnește și la populația dogon. Făurarul ceresc îndeplinește funcția de erou civilizator: acesta aduce din cer semințe de cultivat și-i învață pe oameni agricultura.

⁷ Dominik Schröder, „Zur Religion der Tujen“, *Anthropos*, 1952, pp. 828 și urm. H. Hoffmann, *Quellen zur Geschichte der tibetischen Bon Religion*, Mainz, 1951, p. 164.

Să reținem o clipă această secvență de imagini mitice: zcii furtunii lovesc pămîntul cu „pietre fulgerate“; ei au drept însemn securea cu două tășuri și barosul; furtuna este semnalul hierogamiei Cer-Pămînt. Bătînd în nicovale, făurarii imită gestul exemplar al zeului puternic; ei sînt ajutoarele lui. Toată această mitologie elaborată în jurul fecundității agrare, al metalurgiei și al prelucrării este, de altfel, de dată recentă. De dată mai recentă decît olăria și agricultura, metalurgia se încadrează într-un univers spiritual în care zeul din cer, încă prezent în fazele etnologice ale culesului și vînatului mic, este definitiv eliminat de zeul puternic, Masculul fecundator, soțul Marii Mame terestre. Or, se știe că la acest nivel religios, ideea creației operate de o ființă supremă uraniană pălește pentru a ceda locul ideii de creație prin hierogamie și sacrificiu sîngeros; asistăm chiar la trecerea de la noțiunea de *creație* la cea de *procreație*. Aceasta este una din rațiunile pentru care întîlnim în mitologia metalurgică motivele nunții rituale și ale sacrificiului sîngeros.

Este important să înțelegem bine „noutatea“ reprezentată de ideea creației prin imolare sau autoimolare. Mitologiile precedente cunoșteau mai ales tipul de creație plecînd de la o substanță primordială făurită de un zeu. Promovarea sacrificiului sîngeros ca o condiție a creației — atît cosmogonică, cît și antropogonică — susține, pe de o parte, analogiile între om și cosmos (căci universul însuși derivă dintr-un uriaș primordial, un Macrantrop), dar, mai ales, introduce ideea că viața nu se poate naște decît plecînd de la o altă viață imolată. Aceste tipuri de cosmogonii și antropogonii vor avea consecințe considerabile: se va ajunge să nu se mai conceapă nici „o creație“ sau „fabricație“ fără un

sacrificiu prealabil. Să ne raportăm numai la riturile de construcție, prin intermediul cărora se transferă „viața“ sau „sufletul“ victimei chiar zidului clădirii care ar deveni, prin chiar acest fapt, noul trup, arhitectonic, al victimei sacrificate.⁸

Din trupul monstrului marin Tiamat pe care l-a doborât, Marduk a creat Universul. Motive analoage întâlnim și în alte locuri: în mitologia germanică, uriașul Ymir constituie materia primă, asemenea lui P'anku și Purusha din mitologiile chineze și indiene. *Purusha* înseamnă „bărbat“, ceea ce dovedește din plin că „sacrificiul uman“ îndeplinea o funcție cosmogonică în anumite tradiții indiene. Dar un asemenea sacrificiu era exemplar: victima umană încarna Macrantropul divin primordial. Se sacrifica întotdeauna un zeu, un zeu reprezentat printr-un bărbat. Acest simbolism reiese clar atât din tradițiile mitologice legate de creația omului, cât și din miturile despre originea plantelor alimentare. Pentru a-l crea pe om, Marduk se jertfește pe sine: „Îmi voi încheaga sîngele și voi face din el oase. Îl voi ridica pe om în picioare și cu adevărat omul va fi... Îl voi făuri pe om, locuitorul pămîntului...“ King, primul traducător al acestui text, îl apropia de tradiția mesopotamiană a creației, transmisă prin Berosus (secolul al IV-lea înainte de Cristos, autor al unei prețioase istorii chaldeene, scrisă în greacă, astăzi pierdută): „Și Bêl, văzînd că pămîntul era pustiu dar fertil, porunci

⁸ Cf. M. Eliade, „Meșterul Manole și Mînăstirea Argeșului“, în *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Humanitas, București, 1995, pp. 171 și urm.

Ideea se prelungește pînă în zilele noastre în concepția generală că nu se poate crea nimic fără a sacrifica ceva foarte important, cel mai adesea propria existență. Orice vocație implică supremul sacrificiu de sine.

unuia dintre zei să-i taie capul [capul lui BÊL], să-i amestece sîngele care curge cu pămînt și să făurească oameni și animale capabile să suporte aerul.“⁹ Idei cosmologice analoage se găsesc și în Egipt. Sensul profund al tuturor acestor mituri este destul de clar: creația este un sacrificiu. Nu reușești să însuflețești decît transmițînd propria-ți viață (sînge, lacrimi, spermă, „suflet“ etc.).

O altă serie de mituri dependente morfologic de acest motiv ne vorbește despre originea plantelor alimentare născute din autosacrificiul unui zeu sau al unei zeițe. Pentru a asigura existența omului, o ființă divină — o Femeie, o Fată, un Bărbat sau un Copil — este imolată: din trupul ei răsar diversele specii de plante hrănitoare. Mitul constituie modelul exemplar al riturilor celebrate periodic. Acesta este sensul sacrificiului uman în beneficiul recoltelor: victima este omorîtă, făcută bucăți și împrăștiată pe suprafața pămîntului pentru a-i spori fecunditatea.¹⁰ Or, vom vedea imediat, conform anumitor tradiții metalele sînt și ele considerate ca născute din sîngele sau carnea unei ființe primordiale semidivine imolate.

Asemenea concepții cosmologice întăresc omologia om-Univers și cîteva linii de gîndire prelungesc și

⁹ King, *The Seven Tablets of Creation*, p. 86, citat de S. Langdom, *Le Poème sumérien du Paradis, du Déluge et de la Chute de l'homme*, pp. 33–34; a se vedea, de asemenea, Edouard Dhorme, *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris, 1945, col. „Mana“, pp. 302, 307. Despre aceste tradiții cosmologice și paralelele lor, a se vedea Nota C.

¹⁰ Pentru aceste motive mitice și riturile care derivă din ele, a se vedea *Tratatul de istorie a religiilor*, Humanitas, București, 1995, pp. 269 și urm., și studiul nostru „La Terre-Mère et les Hiérogamies cosmiques“, *Eranos-Jahrbuch*, XXII, 1954, pp. 87 și urm. (republicat în *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957).

dezvoltă această omologare în direcții diferite. Rezultă de aici, pe de o parte, „sexualizarea“ regnului vegetal și mineral și, în general, a uneltelor și obiectelor lumii înconjurătoare. În relație directă cu acest simbolism sexual, trebuie să reamintim multiplele imagini ale pântecului Pământului, ale minei asimilate cu uterul și ale mineralelor cu embrionii — tot atâtea imagini care conferă o semnificație ginecologică și obstetrică ritualurilor însoțind munca în mină și metalurgie.

LUMEA SEXUALIZATĂ

Cînd vorbim despre „sexualizarea“ lumii vegetale, trebuie să ne înțelegem asupra sensului termenului: nu este vorba de fenomene reale de fertilizare a plantelor, ci de o clasificare morfologică „calitativă“, semnificînd desăvîrșirea și expresia unei experiențe de simpatie mistică față de lume. Ideea Vieții, proiectată asupra Cosmosului, îl „sexualizează“. Nu este vorba de observații corecte, „obiective“, „științifice“, ci de o valorizare a lumii înconjurătoare în termeni de Viață, deci de destin antropocosmic, comportînd sexualitatea, fecunditatea, moartea și renașterea. Și aceasta nu pentru că oamenii societăților arhaice ar fi fost incapabili să observe „obiectiv“ viața plantelor. Dovadă, descoperirea fecundației artificiale și altoirea curmalilor și a smochinilor în Mesopotamia, operații cunoscute de foarte multă vreme, pentru că cel puțin două paragrafe din codul lui Hammurabi legiferează deja asupra acestui punct. Cunoștințele practice s-au transmis mai apoi evreilor și arabilor.¹ Dar fertilizarea artificială a arborilor fructiferi nu era concepută ca o tehnică horticolă, ținînd de eficacitatea ei în sine: ea constituia un ritual și, prin faptul că angaja fertilitatea vegetală, participarea sexuală a omului era și ea implicată. Practicile orgiastice legate de fecunditatea terestră și mai ales de

¹ A se vedea bibliografia esențială în Nota D.

agricultură sînt atestate din abundență în istoria religiilor. (A se vedea *Tratatul de istorie a religiilor*, pp. 245 și urm., 279 și urm.)

Va fi de ajuns un exemplu, raportîndu-se exact la altoirea lămîilor și portocalilor, pentru a ilustra caracterul ritual al acestei operații. Ibn Washya ne-a transmis în *Livre sur l'agriculture nabéenne* obiceiurile țăranilor din Mesopotamia, Persia și Egipt. Cartea s-a pierdut, dar, după fragmentele păstrate de Maimonide, se poate judeca natura „superstițiilor“ care înconjurau fertilizarea și altoirea arborilor fructiferi în Orientul Apropiat. Maimonide explica interdicția, pentru evrei, de a folosi lămîile arborilor altoiți, grijulii să evite practicile orgiastice care însoțeau în mod necesar altoirea la popoarele învecinate. Ibn Washya — și nu e singurul autor oriental care se lasă antrenat de asemenea imagini — vorbea chiar de altoiri fantastice și „împotriva naturii“ între diverse specii vegetale (amintea, de exemplu, de altoirea unei crengi de lămîi pe un laur sau pe un măslin, prin care se obțineau niște lămîi mici ca măslinile). Dar tot el precizează că greșea n-ar fi reușit dacă n-ar fi fost efectuată ritual într-un moment de conjuncție a lunii cu soarele. El explica ritul astfel: „creanga de altoit trebuia ținută în mîna de o fată foarte frumoasă, în timp ce un bărbat întreținea cu ea raporturi sexuale rușinoase și împotriva naturii; în momentul coitului, fata altoia ramura în copac“.² Sensul era clar: pentru a se asigura o uniune „împotriva naturii“ în lumea vegetală, se cerea o uniune sexuală umană „împotriva naturii“.

Un asemenea univers mental, trebuie să mărturisim, diferă radical de cel care permite și încurajează ob-

² Texte reproduse și comentate de S. Tolkowsky, *Hesperides. A History of the Culture and Use of Citrus Fruits*, pp. 56, 129–130.

servarea obiectivă a vieții plantelor. Ca și alte popoare din Orientul antic, mesopotamienii utilizau termenii de „mascul“ și „femelă“ cu privire la aceste specii vegetale, dar clasificarea ținea seama de criteriile morfologice aparente (asemănarea cu organele genitale umane) sau de rolul cutărei sau cutărei plante în operațiile magice. Astfel, chiparosul sau mătrăguna (NAMTAR) erau „masculi“, în timp ce arbustul *nikibtu* (*Liquidambar orientalis*) era considerat „mascul“ sau „femelă“ după forma sau funcția rituală care i se atribuia.³ Concepții analoage se găsesc și în India antică; de exemplu, Caraka (*Kalpasthāna*, V, 3) cunoștea sexualitatea plantelor, dar terminologia sanscrită ne indică exact intuiția primordială care a dus la această descoperire; asimilarea speciilor vegetale cu organele generatoare umane.⁴

Este vorba deci de o concepție generală a *realității cosmice* percepută ca Viață și, în consecință, sexuală, sexualitatea fiind un semn particular al oricărei *realități vii*. Plecînd de la un anumit nivel cultural, lumea întreagă, atît lumea „naturală“ cît și cea a obiectelor și uneltelor fabricate de om, este sexuală. Exemplele care urmează sînt intenționat alese din medii culturale diferite pentru a demonstra difuziunea și persistența unor asemenea concepții. Populația kitara împarte mineralele în „masculi“ și „femele“: primele, dure și negre, se află la suprafața pămîntului; mineralele „femele“, moi și roșii, sînt extrase din adîncurile minelor; amestecul celor două „sexe“ era indispensabil pentru

³ R. Campbell Thompson, *The Assyrian Herbal*, Londra, 1934, pp. XIX–XX.

⁴ Cf. studiul nostru „Cunoștințele botanice în vechea Indie“, *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, VI, 1931, pp. 221–237, spec. pp. 234–235.

a se obține un aliaj valabil.⁵ Este vorba, fără îndoială, de o clasificare obiectiv arbitrară, căci nici culoarea, nici duritatea mineralelor nu corespundea niciodată calificării lor „sexuale“. Dar importantă era viziunea globală a realității, căci ea justifică ritul, adică „nunta metalelor“, aceasta făcând posibilă „nașterea“. Idei similare sînt atestate și în China antică: Yu cel Mare, Fondatorul primordial, știa să distingă metalele masculine de metalele femele. Iată motivul pentru care el își asocia cazanele cu cele două principii cosmologice Yang și Yin.⁶ Vom reveni asupra tradițiilor metalurgice chineze, pentru că nunta metalelor este o foarte veche intuiție prelungită și desăvîrșită în *mysterium conjunctionis* al alchimiei.

În afara mineralelor și a metalelor, pietrele și pietrele prețioase erau și ele „sexuate“. Mesopotamienii le împărțeau în „masculi“ și „femele“, după formă, culoare și strălucire. Un text asirian, tradus de Boson, amintește de „piatra *musa* (de formă) masculină și de piatra de aramă (de formă) feminină“. Boson precizează că „pietrele masculine“ aveau o culoare mai vie; „pietrele feminine“ erau mai degrabă palide.⁷ (Și astăzi încă, bijuterii disting „sexul“ diamantelor după strălucire.)

Întîlnim aceeași diviziune pentru săruri și minerale, începînd cu epoca literaturii rituale babiloniene conservate în textele medicale.⁸ Clasificarea „sexuală“ a mineralelor și a pietrelor s-a menținut în scrierile

⁵ Cline, *Mining and Metallurgy in Negro Africa*, p. 117.

⁶ Marcel Granet, *Danses et Légendes de la Chine ancienne*, Paris, 1926, p. 496.

⁷ G. Boson, *Les métaux et les pierres dans les inscriptions assyro-babyloniennes*, München, 1914, p. 73.

⁸ R. Eisler, *Die chemische Terminologie der Babylonier*, p. 116. Kunz, *The Magic of Jewels and Charms*, Philadelphia—Londra, 1915, p. 188.

alchimice și în lapidariile Evului Mediu⁹: *lapis judaicus* este, de exemplu, „mascul“ sau „femelă“ etc.

Misticul și exegetul evreu Bahya ben Asher (m. 1340) scria: „Nu numai printre palmieri există « masculi » și « femele », ci în toate speciile vegetale, tot așa cum această diviziune naturală între « mascul » și « femelă » există și la minerale.“ Sexualitatea mineralelor este menționată și de Sabbatai Donnolo (secolul al X-lea). Savantul și misticul arab Ibn Sîna (980–1037) afirma că „dragostea romantică (*al'-ishaq*) nu este specifică numai speciei umane, aceasta pătrunde toate lucrurile existente (la nivelul) celest, elemental, vegetal, mineral și sensul ei nu este nici perceput, nici cunoscut, devenind și mai obscur prin explicațiile care se dau despre ea“.¹⁰ Noțiunea de „dragoste romantică“ aplicată metalelor completează magnific „animismul“ lor deja stabilit de ideile de sexualitate și nuntă.

Uneltele sînt și ele sexualizate. „Care este arma cea mai bună? exclamă poetul Ibn Errûmi. O sabie bine ascuțită, cu tăișul bărbat și lama femelă.“¹¹ Arabii

⁹ Textele alchimice siriene vorbesc, de exemplu, de un „magneziu femelă“ (ed. von Lippmann), *Entstehung und Ausbreitung der Alchemie*, I, p. 3934. „Sexualitatea pietrelor“ în lapidarii: Julius Ruska, *Das Steinbuch des Aristoteles*, Heidelberg, 1912, pp. 18, 165. Sexualitatea mineralelor în concepțiile Antichității clasice: Nonnos, *Dionysiaca* (ed. Loeb, Classical Library), I, p. 81. Despre „piatra vie“ în concepțiile Antichității și ale creștinismului, cf. J. C. Plumpe, „Vivum Saxum, vivi Lapides“, *Traditio*, I, 1943, pp. 1–14.

¹⁰ A se vedea Salomon Gandz, *Artificial Fertilization of Date Palms in Palestine and Arabia*, p. 246.

¹¹ F. W. Schwartzlose, *Die Waffen der alten Araber aus ihren Dichtern dargestellt*, p. 142; cf. E. von Lippmann, *Entstehung und Ausbreitung der Alchemie*, I, p. 403. Despre săbiile sexuate din China, a se vedea Granet, *Danses et Légendes*, p. 496. Tobeile, clopotele sînt de asemenea sexuate; cf. Max Kaltenmark, „Le dompteur des flots“, *Han-Hiue. Bulletin du centre d'Études Sinologiques de Pékin*, III, 1948, pp. 1–113, spec. p. 39, n. 141.

numeau, de altfel, fierul dur „bărbat“ (*dzakar*) și fierul moale „femeie“ (*ânit*).¹² Făurarii din Tanganica practică mai multe ferăstruici în horn. Cea mai largă se numește „mama“ (*nyina*); „pe aici, la sfârșitul forjării, vor ieși zgura, cenușa, mineralul ars etc. Ferăstruica din față este *isi* (tatăl): aici va fi instalat cel mai bun sistem de foale: intermediarii sînt *aana* (copiii)“¹³. În terminologia metalurgică europeană, cuptorul în care se topea emailul (*Schmelzofen*) era desemnat cu numele de „matrice“, „sînul matern“ (*Mutterschoss*). Asimilarea muncii umane utilizînd focul (metalurgie, forjă, bucătărie etc.) creșterii embrionului la sînul matern supraviețuiește obscur în vocabularul european (cf. *Mutterkuchen*, „placenta“; *Kuchen*, „prăjitura“).¹⁴ Într-un asemenea univers mental s-au cristalizat credințele cu privire la pietrele fecundatoare și ginecologice precum și la pietrele ploii.¹⁵ O credință mai arhaică le-a precedat: *petra genitrix*.

Cînd plouă vijelios, daiyakii știu că ploaia este masculină.¹⁶ În privința Apelor Cosmice, Cartea lui Enoch

¹² Leo Wiener, *Africa and the Discovery of America*, Philadelphia, 1922, vol. III, pp. 11–12.

¹³ R. P. Wyckaert, „Forgerons païens et forgerons chrétiens au Tanganyka“, *Anthropos*, 9, 1914, pp. 371–380, spec. p. 372. Cuptoarele populațiilor mashona și alunda sînt ginecomorfe; cf. Cline, *op. cit.*, p. 41.

¹⁴ Cf. R. Eisler, *Die chemische Terminologie der Babylonier*, p. 115.

¹⁵ A se vedea cîteva indicații bibliografice în lucrarea noastră *Tratat de istorie a religiilor*, pp. 191–194. Cu privire la pietrele ginecologice, cf. G. Boson, „I metalli e le pietre nelle iscrizioni sumero-assiro-babilonesi“, *Rivista di Studi Orientali*, III, 378–420, spec. pp. 413–414; B. Laufer, *The Diamond*, Chicago, 1915, pp. 9 și urm.

¹⁶ A. Bertholet, *Das Geschlecht der Gottheit*, Tübingen, 1934, p. 23. Vom găsi în acest mic studiu, extrem de bogat, un mare număr de documente privind „sexualizarea“ lumii înconjurătoare.